

Egyed Mária

Cigányok az igazságszolgáltatásban

Bevezetés

Nem könnyű feladat ma Magyarországon a cigánysággal foglalkozni és problémáikkal megismertetni a társadalom nagyobb részét. A történelem során ugyanis a cigányság megítélése folyamatosan romlott. Mára egyre nagyobb mértékben kerültek előtérbe szélsőséges vélemények is a cigánysággal kapcsolatban.

A cigányság a maga származását, kultúráját és életmódját tekintve eltér a többségi lakosságtól. Ez a különbözőség jelentősen hozzájárul azokhoz az ellentétekhez, amelyek a mai napig fennállnak a cigányság és a lakosság többi része között.

Én magam egy budapesti kerületi bíróságon dolgozom. Munkába állásom előtt a cigányokkal soha nem kerültem közelebbi kapcsolatba. Ugyanannyit tudtam róluk, mint bármely más, hozzám hasonló állampolgár.

Munkám során azonban egyre több cigánnyal kerültem személyes kapcsolatba. Úgy gondolom, hogy kulturális különbségeik a bíróság előtti viselkedésükben is kifejezésre jutnak, és ezek alapján jól elkülöníthetők minden más csoporttól.

Dolgozatomat saját megfigyeléseimre alapítom, ezért elsődlegesen személyes tapasztalataimat szeretném leírni. Munkámat elsősorban gondolatébresztőnek, vitaindítóknak szánom, s a benne leírt megfigyelések, a felvetett kérdések továbbgondolhatók, továbbkutathatók. A dolgozatban feltárt megfigyelésekből igyekeztem következtetéseket levonni, magyarázatokat találni a cigányok eltérő viselkedésére.

Hogyan viselkednek a cigányok a bíróságon?

Több ügyben volt alkalmam találkozni egyéb, más kultúrához tartozó emberekkel is: kínaiakkal, románokkal, vietnamiakkal. Ők azonban – annak ellenére, hogy egy teljesen más kultúrához tartoznak, és nem ismerték a magyar nyelvet – magatartásukban mégsem különböztek olyan mértékben a mi kultúránkhoz tartozóktól, mint a cigányok. A bíróság mint hatóság előtti visel-

kedésük semmiben sem tér el a „többiek” (például a magyarok) viselkedésétől.

Vajon milyen, másoktól eltérő magatartásjegyeket figyelhetünk meg a cigányok körében, amikor a bírósággal, az államhatalom egyik ágával mint hatósággal kerülnek kapcsolatba? Ez rendkívül érdekes kérdés. Amint már a fentiekben említettem, ők alkotják – viselkedésüket tekintve – a leginkább elkülönülő csoportot a bíróság ügyfelei között.

Érdeemes megvizsgálni ennek a jelenségnek az okait. Sokan úgy vélik, a cigányok tudtak, illetve tudnak a legkevésbé beilleszkedni annak a társadalomnak az életébe, amelyben élnek. Ők maradnak a leginkább kívül az adott társadalom politikai, gazdasági folyamatain. A különféle nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozók között is ők a legkevésbé képesek érdekeik érvényesítésére. Mindezeket túl a legkülönbözőbb országokban élő cigányok kultúrájának közös jellemzője a szóbeliség, tehát nincsenek írott törvényeik, dokumentumaik, sem pedig önálló történetírásuk. Éppen ezért rendkívül nehéz feladat történelmük tanulmányozása is. Az írásbeliség hiánya ugyanakkor segíti is őket abban, hogy megőrizték etnikai identitásukat, kultúrájukat, miközben természetesen hátrányokat is jelent számukra a modern, bürokratikus államokban.

A cigányok sokkal inkább megőrizték elkülönültségüket, elszigeteltségüket, mint bármely más nemzeti és etnikai kisebbségi csoport, pedig ők is ugyanolyan mértékben, illetve módon kerültek érintkezésbe, kapcsolatba a többségi kultúrával, néppel, mint azok. Ugyanakkor minden más társadalmi csoporttól megkülönbözteti őket az adott ország gazdaságától való nagy mértékű függőség. Kultúrájukat jelentősen befolyásolja a nem cigányokkal való kapcsolatok fenntartásának szükségessége (Weyrauch–Bell 1993:368). S bár megélhetésük miatt jelentős mértékben függnek a befogadó állammal való kapcsolatuktól, mindazonáltal nem akarnak ezen társadalmak részévé válni olyan módon, hogy feladják vagy megváltoztatják alapvető elveiket (Weyrauch–Bell 1993:395).

Mindenekelőtt arról szeretnék szólni, hogy mely ügyekben találkozhatunk a leginkább cigányokkal. Először is azt kell hangsúlyozni, hogy nagyon ritkán fordulnak bírósághoz polgári ügyekben (több mint két évi munkám során mindössze egy-két ilyen eset volt). Ez a különféle családjogi, vagyoni, öröklési stb. viszonyokat rendező jogvitákat jelenti. Mindebből arra következtetek, hogy az ilyen életviszonyaikban saját belső törvényeik, szabályaik érvényesülnek, és azok alapján járnak el. Erre egy nagyszerű példa lehet az egyik legnagyobb cigánycsoport, a *Vlax Romák* társadalmá az Egyesült Államokban. Ez a közösség ugyanis már nemzedékek óta rendelkezik saját törvényekkel, sőt külön bíróságai is vannak. S bár a befogadó állam ezeket a sajátos igazságszolgáltatási szerveket hivatalosan nem ismeri el, ennek ellenére saját közösségeiken belül hatékonyan alkalmaznak szankciókat. Ezek a bíróságok már századok óta autonóm módon, gyakorlatilag a hivatalos szervektől teljesen függetlenül működnek (Weyrauch–Bell 1993:325).

Az általunk bíróságnak tekintett, igazságszolgáltatási „intézményeket”, illetve az előttük zajló eljárást *kris*nek nevezik. A már említett Vlax Romáknál a kris elé főként válási és bizonyos vagyoni ügyek kerülnek. De ha egy

cigány nő a maga számára kedvezőbb ítéletet szeretne, a hivatalos bírósághoz fordul. Ez azonban a „romaniya” (cigány jog) megsértését jelenti, és a kris eljárását eredményezheti (Weyrauch–Bell 1993:355).

Azokban az esetekben, amikor a cigányság saját, autonóm jogrendszere közvetlenül összeütközik az adott ország jogával, a cigányok különálló joga lép előtérbe (Weyrauch–Bell 1993: 325). Erre nagyszerű például szolgálhat a következő eset:

Spanyolországban egy cigányt emberölés miatt halálra ítélt a bíróság. Miközben a büntetés végrehajtását várta a börtönben, cigány társai ételt vittek a számára. A rab még a kivégzés előtt meghalt. Kiderült, hogy halálát mérgezett étel okozta. A cigányok jogrendje szerint a gyilkosság olyan súlyos bűn, amiért halál jár. Itt tehát a cigányok maguk hajtották végre a halálos ítéletet. A cigányok „igazságszolgáltatása” megelőzte a hivatalos jogot: a hatóságok tudta nélkül, illetve intézkedésüket megelőzően került sor az ítélet végrehajtására (Weyrauch–Bell 1993:364).

Egyetlenegy olyan eset sem volt, amikor szerződéssel kapcsolatos, bontóperi, esetleg örökösödési ügyben cigányokkal találkoztam volna. Tapasztalataim azt a fenti, külföldi példákra alapítható feltevést látszanak alátámasztani, miszerint az ilyen körben felmerülő, egymás közötti vitáikat sajátos módon, közösségeiken belül rendezik el. Magyarországon egyes helyeken a lóvadások alkalmával szintén összehívják a „roma bíróságot”, a *kriszit*. A bírók köztiszteletben álló, semleges, idősebb férfiak. Az öregek javaslata azonban nem kötelező; csak akkor jelenti a vita lezárását, ha az ítéletet mindenki elfogadja. Amíg valaki például lóvadásrlás ügyében alkuban áll az eladóval, addig senkinek nincs joga magát a dologba beleártani. Ha ez mégis megtörténik, azonnal összehívják a kriszit, és ez az elsőként jelentkezett vevőnek ítéli a vásárlás jogát (Stewart 1993:145).

A mi fogalmaink szerint nagyon gyakori körükben az élettársi kapcsolat. A cigányok ugyanis megfigyeléseim szerint gyakran nem a magyar jog szerint kötnek házasságot, hanem saját szokásaik szerint. Mivel nem a hivatalos családjogi jogszabályok alapján házasodnak, nyilvánvaló, hogy az ilyen házasságok felbontása sem az állami bíróságok előtt történik. Talán ezzel magyarázható az, hogy nem szerepelt munkám során egyetlen házassági bontóperben sem cigány.

Arra azonban volt már eset, hogy a vita közösségen belüli „rendezése” nem sikerült, „eldurult”, s testi sértésként büntetőbíróság elé került. Konfliktusait tehát többnyire egymás között intézik el, s azok eldöntését nem bízzák hatóságokra. Csak akkor kerülnek kapcsolatba az igazságszolgáltatással, ha a konfliktus cigány és nem cigány származásúak között alakul ki.

A konfliktusok rendezésében akkor is szerephez jut az állami igazságszolgáltatás, amikor a hatályos jog és az ő saját törvényeik összeütközésbe kerülnek. A cigány jog egyszerre létezik az adott ország hivatalos jogával, bármely országban, bárhol éljenek is a romák.

A cigány jog önálló, zárt rendszert alkot, és nem képes egy számára idegen jogrendszer szabályait befogadni. Ezért a különböző, egymással ereden-

dően összeegyeztethetetlen jogi kategóriák szükségszerűen ütköznek egymással. Az adott állam, illetve a cigányok jogrendszere kölcsönösen szűk látókörű egymással szemben. Míg azonban a nem cigányok semmit nem tudnak a cigányok jogáról, a cigányok valamilyen szinten kénytelenek tisztában lenni annak az országnak a jogával, melyben élnek. De akár tiszteletben tartják, akár áthágják e jog szabályait, „egyedül igaznak” a többségük mégiscsak a saját jogát tartja (Weyrauch–Bell 1993:360).

A büntetőügyeken belül is főként a lopás, önbíráskodás, testi sértés azok, amelyekben a leggyakrabban találkozunk velük. A testi sértést, önbíráskodást sokszor egymás között, egymás ellen is elkövetik: olyan esetekben, amikor – ahogyan a fentiekben említettem – egy vitát nem sikerül békésen rendezni. Ilyenkor eldurvul az eset, s ez már a büntetőjog körébe tartozik.

Felmerül a kérdés, hogy vajon miért éppen a fenti bűncselekményeket követik el a leggyakrabban, s főként, hogy miért tartoznak az általuk leggyakrabban elkövetett bűncselekmények közé a kisebb lopások, csalások. E kérdés megválaszolása természetesen mélyebb és átfogóbb vizsgálódást igényelne, s egy sor társadalmi, gazdasági, politikai vonatkozása is lehet. Éppen ezért csupán néhány gondolatot írok itt most le, melyek bennem munkám írása közben megfogalmazódtak.

A cigányoknak nincsenek erkölcsi fenntartásaik a lopással, csalással szemben mindaddig, amíg a cselekménynek nem cigány az áldozata, és nem okoz komoly testi sérülést, illetve nem haladja meg a „túléléshez” szükséges mértéket. Így egy, a cigány jog szerint megengedett cselekmény a hivatalos állami jog szerint büntetendő lehet. Egyes források azzal érvelnek, hogy egy cigány számára nem cigánytól lopni még dicsőséget is jelenthet (Weyrauch–Bell 1993:361). Más esetekben „a cigányok még dicsérik is azon társaik eszt, akik rendszeres munka nélkül gazdagodtak meg” (Stewart 1993:97).

A csupán a létfenntartáshoz szükséges tolvajlás a cigányok körében szinte megengedett, ugyanis a nem cigányokat kizsákmányolóknak tartják, s úgy vélik, semmi rossz nincs abban, ha elveszik tőlük azt, amire azoknak úgyszintén szükségük (Weyrauch–Bell 1993:360). A cigányok ugyancsak büszkék azokra a fortélyokra, amelyekkel rászedik a nem cigányokat. Valóban, a cigányok örömmel vezetik félre a nem cigányokat, vagy ha tudnak, előnyös üzleteket kötnek velük (Stewart 1993:202).

A nem cigányok gyakran neveltség tárgyai, ugyanis a cigányok szemszögéből nézve nem a rendes viselkedési szabályoknak megfelelően viselkednek. A cigányok úgy tekintik őket, mint akiknek nincs igazságérzetük, és tisztességtelenek. A nem cigányok törvényeit, szabályait pedig eredendően tisztességteleneknek tartják. Ezért úgy hiszik, a nem cigányokhoz való közeledésben és a velük való kapcsolatokban óvatosságnak kell lenniük (Weyrauch–Bell 1993:337).

Bizonyos helyzetekben a cigányok úgy állítják be magukat, mint akik függenek a nem cigányoktól. A nem cigányokkal, azaz „gázsókkal” fennálló kapcsolat morális vetülete tagadásának másik módja, hogy meglopják őket, miközben koldulnak tőlük, vagy becsapják őket, miközben alkudoznak velük (Stewart 1993:204). A romák úgy tekintik a nem cigányokat, mint „korlátozott javakat”, és csak azért férköznek a közelükbe, hogy megpróbálják az ő

termékeik javát lefölni a maguk számára. A cigányok ápolják kapcsolataikat azokkal a nem cigányokkal, akik olyan javak felett rendelkeznek, amelyekre nekik szükségük van.

A cigányok gyakran hangsúlyozzák, hogy a nem cigányok ostobák, bolondok, és büszkéek arra, ha agyafúrta túljárnak az eszközön (Stewart 1993:202). A szerzés egyéb formái, a koldulás vagy a lopás között az ő felfogásuk szerint nem húzódik éles határvonal. A javakhoz hozzá lehet jutni koldulás, lopás útján is, legálisan vagy illegálisan. A lényeg csak az, hogy olyan áron szerezzék be javaikat a nem cigányoktól, ami jó vásárnak tűnik számukra. Ez persze meglehetősen rugalmas stratégiákhoz vezet a megélhetés körében (Stewart 1993:203).

A cigány jog szerint a lopás, csalás csak akkor minősül bűncselekménnyek, ha más cigányok ellen irányul. Ez ugyanis a cigányok közti kölcsönös együttműködés alapvető elvét sérti, s szigorú szankciókat vonhat maga után. Ha azonban az áldozat nem cigány, valószínűleg semmiféle szankció nem fogja követni a cselekményt. Talán ez állhat annak a jelenségnek a hátterében, hogy a lopási cselekményeket szinte kivétel nélkül nem cigányok sérelmére követik el. Ugyanakkor a lopások értéke alacsony, legtöbbször saját bevallásuk szerint is csupán létfenntartási célokat szolgál. Számukra a lopások sorozatos elkövetése a létfenntartásnak, megélhetésnek egy módját jelenti.

A cigányok körében tehát annak megítélése, hogy mit, illetve mely cselekményeket tekintenek bűnnek vagy bűncselekménnyek, nagymértékben eltér a mi kultúránkban megszokott felfogástól.

A törvények rendje, a jog is mást jelent a számukra, hiszen saját törvényeik vannak, saját joguk van, még ha számunkra mindezek nem feltétlenül ismertek is. Egy rendkívül zárt, elszigetelt társadalomban élnek annak saját szabályai szerint, s a külső világgal a legdrasztikusabban akkor kerülnek kapcsolatba, mikor ennek a két külön világnak a szabályrendszere egy konkrét esetben ütközik egymással.

A cigányok elleni vádemelést gyakran nem az eredményezi, hogy megsértették a befogadó állam jogát, hanem az, hogy ragaszkodnak a saját, informális törvényeikhez, s ezek a törvények állnak ellentétben, összeütközésben az ország informális szabályaival (Weyrauch–Bell 1993:362).

Egymás sérelmére elkövetett lopással nem találkoztam munkám végzése során. Sőt, a lopással szerzett javakból gyakran az elkövető nem is részesül, hanem szétosztja azokat családjá, rokonai körében. Ez a javak felélésének közösségi formája. Ha valaki nem igazodna ehhez, hamar kitenné magát a zsugoriság vádjának (Stewart 1993:110).

Ez a fajta osztozkodás a mindennapi életben is megfigyelhető a kisebb javak és szolgáltatások egyes, háztartások közötti áramlásában (Stewart 1993:110). A cigányok gyakran hangoztatják a rászoruló rokonok megsegítésének szükségességét. Azt az elvet vallják, hogy bizonyos helyzetekben segíteniük kell egymáson. A nem cigányokkal megkötött alku után a nyereséget is egyenlően szétosztják, az alkuban részt vevők között. Úgy gondolom, hogy egymás segítségének ez az elve és az osztozás szokása magyarázhatja meg számunkra a fentiekben leírt magatartást. A közösségi élet etikájának elemei

közt kulcsszerepet játszik ugyanis az, hogy a cigányoknak készségesen meg kell osztaniuk a dolgaikat egymással (Stewart 1993: 112).

A kisebb lopásoknál előfordul, hogy segítik egymást mindenféle részese-dés, haszon nélkül. Több olyan ügy volt, ahol arra a kérdésre, hogy mennyit kapott a lopott összegből, holmiból, azzal válaszoltak: semmit, csak segítettem a társamnak. Ez egy nem cigányok által elkövetett, hasonló esetben elképzelhetetlen volna. Ott az ilyen „segítség” mindig valamilyen részese-dés, „ellenszolgáltatás” fejében vagy reményében történik.

Gyakran önmaguk korábbi vallomásának ellentmondó dolgokat is mondanak, ha azzal szerintük társuk segítségére lehetnek. Egymás ellen szinte soha nem vallanak, ami ugyancsak eltér a nem cigányok körében hasonló esetekben tapasztaltaktól. A cigányok készségesen „hazudnak” egymás érdekében a nem cigányoknak.

Az úgynevezett intellektuális bűncselekmények elkövetői között egyetlen cigánnyal sem találkoztam. Általában nem találkozunk cigányokkal erőszakos bűncselekmények elkövetői közt sem. Az okok feltárása túllépné e dolgozat kereteit.

A lopásra vonatkozó tapasztalataimon belül még arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az esetek 60–70 százalékában igencsak alacsony értékről van szó, a lopott dolog értéke nagyon ritkán tekinthető jelentősnek. Arra a kérdésre, hogy mivel magyarázzák tettüket, a leggyakrabban az a válasz, hogy szegény a család, kellett a pénz a megélhetéshez.

Ezek után néhány, konkrétan a viselkedésükre vonatkozó megfigyelésem szeretném ismertetni. Először a cigány vádlottakra vonatkozó tapasztalataimat fogom leírni, vagyis azokat veszem vizsgálat alá, akik az adott ügyben valójában a „bíróság előtt állnak”, akik a „törvénnyel összeütközésbe” kerültek.

Ami a vádlottaknak a bíróság előtti magatartását illeti: azt figyeltem meg, hogy többnyire nem tagadják a cselekmény elkövetését, hanem általában beismerik. Ez ellentétes a nem cigányok viselkedésével, akik a legritkább esetben ismerik be tettük elkövetését; legtöbbször tagadják azt, vagy önvédelemre, jogos elkövetésre hivatkoznak.

A cigányok tehát beismerik tettüket, és gyakran őszinte megbánást tanúsítanak. Az más kérdés, hogy mindez azért történik így, mert cselekedetüket nem tekintik bűnnek, nem tartják lopásnak. S miközben beismerik, egyúttal magyarázatot próbálnak adni, mentségeket hoznak fel a maguk számára. Ez főként a szegénységre, a munkanélküliségre való hivatkozást jelenti. Tettüket a család eltartásával, a gyermekek éhezésével indokolják. Mindez a legtöbb esetben igaz is. Ez a megfigyelésem összhangban áll azzal a korábbi megfigyeléssel, miszerint a lopások túlnyomó többsége létfenntartási céllal történik, illetve hogy az ahhoz szükséges értéket nem haladja meg. Pusztán nyereségvágyból, haszonszerzés céljából nagyon ritkán követnek el lopást.

Többségük „bűnbánó” magatartást tanúsít, ami sokszor már inkább „megalázkodást, meghunyászkodást” jelent. A bíróság tagjaival udvariasan, tisztelettelően beszélnek, ellentétben a nem cigányokkal. Durva beszédet soha nem tapasztaltam. Szintén nem találkoztam „hőzőngő”, felháborodott magatartással vagy azzal a fajta hozzáállással, hogy „körömszakadtáig” a maguk

igazát próbálják bizonygatni. Ezek a magatartások a nem cigány vádlottak esetében gyakran megfigyelhetők. Ugyanakkor a cigány vádlottak és tanúk viselkedésében egyaránt gyakoriak az erős túlzások, a széles mozdulatok a történet elmesélésekor. A túlzott gesztikulálás, az erősebb hangnem jellemzi őket.

Egyszer sem kellett cigány vádlottat figyelmeztetni, rendreutasítani; a tárgyalás rendjét nem zavarják. Ennek ellenkezője a nem cigányoknál már gyakrabban tapasztalható.

A bíróság döntését többnyire tudomásul veszik, nem lázadznak. Az ő világukon, szabályrendszerükön kívül álló hatóság döntésébe belenyugszanak, és általában kissé rezignáltan veszik tudomásul. Számukra feltehetően sokkal fontosabb a saját közösségük véleménye, tettüknek a saját társadalmuk részéről való megítélése. A „végső döntés” számukra nem az állam hivatalos hatóságainak ítélete, hanem saját közösségük véleménye, esetleg saját bíróságuk döntése. A hivatalos tárgyaláson hozott ítélet gyakran nem a végső döntés, ezután esetleg még hátra van a kris eljárása (Weyrauch–Bell 1993:357).

Sokszor tapasztaltam, hogy igazából az ítélet maga, annak tartalma nem is érdekli őket különösebben. Számukra csupán az a fontos, hogy valahogyan „megússzák” az egészet, minél előbb befejeződjön az ügy, s minél előbb újra a tárgyalótermen, a bíróság falain kívül, a saját világukban lehessenek. Számukra az egész eset, a hatóság eljárása kívül esik saját, zárt világukon. Mindaz, ami történt, egy „külső világból jött csapás”, amelyet valahogyan át kell vészelní, túl kell élni, vagy ami ellen valamennyire védekezni kell. A bírósági tárgyalás számukra egy ilyen eseményt jelenthet. S hogy ezt könnyebb legyen átvészelní, túlélni, eljönnek a hozzátartozók, rokonok, barátok.

Az egyén, a mi esetünkben a vádlott egy nagyobb közösség tagjának tekinti magát, aki összeütközésbe került az állam törvényeivel, s aki a cigányok összességét képviseli az adott ügyben a bíróság előtt. Az illetőt ezért nem hagyják egyedül elmenni a tárgyalásra: cigányok egész csoportja kíséri el.

A cigányok gyakran nem értik a bíróság részéről feltett kérdéseket, azokat többször is meg kell a számukra ismételní. A kérdésekre sokszor ellentmondásos, érthetetlen válaszokat adnak. Gyakran hivatkoznak távoli, múltbeli eseményekre, amelyek a bíróság szemszögéből nem tartoznak szorosan a tárgyhoz. Előadásukban nem koncentrálnak egy témára, az ügy szempontjából lényegtelen dolgokat is elmondanak. Beszédükbe gyakran kevernek cigány szavakat, kifejezéseket. Zavart okoz az is, ha ugyanarra a személyre vonatkozóan felváltva használnak különböző neveket. Ennek oka számomra nem ismert. Egyes források úgy tartják, hogy ezzel megtévesztetni, zavart keltetni akarnak a nem cigányok körében (Weyrauch–Bell 1993:365). Egy cigány egy tárgyalás alkalmával a következőket mondta:

Hazudunk, történeteket találunk ki, úgy teszünk, mintha elfelejténénk dolgokat, mindezt azért, hogy a végén senki ne tudja, igazából mi is történt (Weyrauch–Bell 1993: 365).

Mindezek miatt a bíróság gyakran ütközik bizonyítási nehézségekbe. Éppen a sokszor ellentmondásos vallomások, értelmetlen válaszok vagy túlzások következtében, vagy azért, mert a vádlott egyáltalán nem tett vallomást. A magyar nyelvet értik, bár gyakran előfordul, hogy a bíróságnak ismételt fel kell tennie a kérdést, vagy újra fel kell olvasni egy már korábban ismertetett iratot. Tolmács kirendelését azonban sohasem kérik, pedig erre a magyar büntető eljárás szabályok szerint lehetőségük lenne.

Ezeknek a viselkedési formáknak az okait csak találgatni lehet. Szerintem az egyik lehetséges magyarázat az, hogy valóban nem értik pontosan a kérdést, vagy nem akarnak részletesen beszélni a történekről. A másik lehetőség, hogy talán nem akarnak egymás ellen vallani. De az is lehet, hogy mindhárom dolog közrejátszik a válaszokban, vagy esetleg egészen más tényezők állnak a háttérben. Természetesen ennek megválaszolása további kutatást igényel.

Ezek után rátérek a vádlottakat elkísérő rokonok, ismerősök magatartására illető megfigyeléseimre.

A bírósági tárgyalások általában nyilvánosak. Ez azt jelenti, hogy az érintetteken kívül ezekben bárki részt vehet hallgatóságként. Ezzel a lehetőséggel az érintett felek hozzátartozói, ismerősei gyakran élnek is. S míg nem cigányok esetében a „kísérők” valóban bent a tárgyalóteremben foglalnak helyet, és hallgatják, figyelemmel kísérik a tárgyalást, addig a cigányok másként tesznek. S bár az egész népes család – beleértve a gyermekeket, távolabbi rokonokat, sőt barátokat is – eljön a bíróságra, többnyire a folyosón foglalnak helyet, a tárgyalótermen kívül. Valójában tehát nem vesznek részt a tárgyaláson.

Ugyanakkor az is érdekes volt számomra, hogy a nem cigányok körében sokkal ritkábban találkozunk „kísérő” családtagokkal; s ha igen, olyankor is csak néhány (egy-két) igazán közeli rokon (szülő, házastárs) van alkalmanként jelen hallgatóságként a tárgyalóteremben. Ezzel szemben – mint már az előbbieken utaltam rá – cigányoknál jellemző, hogy az egész „nagy család” eljön a bíróságra. Nem ritkán 15–20, esetleg 30 ember zsúfolódik össze a tárgyalóterem előtti folyosón, és – mint már írtam – csak ritkán megy be a tárgyalásra hallgatóként.

Annak, hogy ilyen sokan kísérik el az érintettet, talán az lehet az egyik oka, hogy az illető a számára kicsit „idegen”, esetenként „ellenséges” világban ne érezze teljesen egyedül magát. Számukra az egész nagy család jelenléte bizonyára valamiféle biztonságot jelent egy ellenséges világban. Hozzá tartozóik, barátaik ottléte erőt adhat a vádlottaknak az előttük álló „megpróbáltatások” elviseléséhez.

A cigányok a magyar társadalom peremén élnek, és a nem cigányokhoz képest nem rendelkeznek sem hatalommal, sem vagyonnal, sem pedig befolyással. Természetesen tisztában vannak azzal, mit jelent számukra a cigány lét. Tudják azt is, hogy a nem cigányok lenézik őket. A cigányoknak azt az érzését, hogy a hatalom nem az ő kezükben van, az is erősíti, hogy a sajátjukon kívüli világot magukra nézve fenyegetőnek, veszélyesnek és ellenségesnek tapasztalják. Úgy tartják, ha egy cigányt a külvilágban magára hagyunk, „abból szörnyű dolgok származhatnak”. A kissé kapatos cigányt például

sohasem hagyják magára, mindig hazakísérik, mondván, ha nem ők viszik, akkor a rendőrség viszi. Amikor az a veszély fenyeget, hogy a hatóság lép közbe, olyankor a cigányok minden esetben számítanak egymásra (Stewart 1993: 128).

A hatóságoktól, a nem cigányoktól való félelem általános, de kiemelten vonatkozik bizonyos helyekre. Ezek közé tartozik a börtön és a bíróság is. Ezek „veszélyes” helyek, ahol egyeseknek közülük el kell szakadniuk a hozzátartozóktól. Ezért amennyire lehet, megpróbálják az elszakadás érzését egymás számára enyhíteni. A fent említett helyszíneken szerzett tapasztalatok miatt magukat a nem cigányok között mozgó, elszigetelt, védtelen egyéneknek tekintik. Abban tehát, hogy a vádlottakat mindig népes csoport veszi körül a bíróságon, egyrészt az elhagyatottság, a szorongatottság, a szegénység érzése fejeződik ki, mindazonáltal az összetartozás, az egymásrautaltság tudata is benne van.

Az is jellemző, hogy a gyermekeket, sőt még a csecsemőket is szinte minden esetben magukkal hozzák. Ezzel szemben nem cigányok esetében nem találkoztam azzal, hogy kisgyermeküket is hozták volna magukkal, például apjuk büntetőügyének tárgyalására. A cigányok esetében ez nagyon gyakori. Ilyenkor a gyermekek teljesen otthon érzik magukat: a folyosón játszanak, futkosnak, labdázhatnak, hangoskodnak, sírnak. Mindeközben a család többi tagja szintén „jól” érzi magát: beszélgetnek, esetleg kártyáznak. Volt példa hangosabb szóváltásra, veszekedésre is. Az étkezések is a folyosón zajlanak, gyakran egész tepszi süteményt, nagy fazék ételt hoznak magukkal. Mindezt ott, a folyosón, láthatóan jóízűen fogyasztják el. Aki pedig ebéd után kicsit elálmosodik, „ledől” a folyosón található padra „szunyókálni egy keveset”. Erre is többször adódott példa a munkám során. Mint említettem, még a nagyon kicsi csecsemőket is magukkal hozzák a bíróságra, babakocsiban vagy anélkül. Természetesen ilyenkor az édesanya ott is szoptatja a csecsemőt. A kicsiken kívül néhány esetben kutyát(!) is hoztak magukkal.

Egy-egy ilyen tárgyaláskor tehát a bíróság folyosója egy egész család „otthonává” alakul át. A család aznapi életét valóban teljes egészében a bírósági folyosón éli, minden különösebb probléma nélkül. Ott esznek, alsznak, játszanak, beszélgetnek. Hasonló viselkedés nem cigányok esetén elképzelhetetlen; nem is fordult elő egyszer sem a munkahelyemen.

Mind ez ideig komolyabb probléma emiatt még nem merült fel, mivel ezt a dolgozók kellőképpen tolerálták. Bár sokan úgy vélik, azáltal, hogy a bíróság épülete ilyenkor szinte egy „családi otthonná” alakul, a bíróság társadalmi megítélése romolhat, a bíróság tekintélye a társadalom szemében csorbat szenvedhet.

Úgy gondolom, hogy a bírósági és a bíróság többi dolgozója számára is hasznos lenne megismerni a cigányok kultúráját, életmódját. Ezáltal talán a kulturális különbségekből adódó problémákat is könnyebben kezelhetnék.

Végezetül szeretném hangsúlyozni, hogy e megfigyeléseim csupán egyetlen kerületi bíróságon, két és fél év alatt végzett munkámon alapulnak. Éppen ezért mindezekből hiba volna messzemenő következtetéseket levonni. Valószínűleg mások talán kissé eltérő megfigyelésekről tudnának beszámolni.

Összegzés

E részben három olyan kérdést szeretnék kiemelni, melyek véleményem szerint meghatározó szerepet játszanak a cigányok másoktól eltérő viselkedésében.

Megfigyeléseim szerint a cigányok egyik legszembetűnőbb jellemzője az összetartozás tudata, az erős közösségi érzés. Ez az összetartó cigány közösség egy olyan társadalomban él, amelyben egyre jellemzőbb tendencia a közösségek, családok felbomlása. Napjainkban az egyén, az individuum jogai jutnak egyre nagyobb szerephez, s mindinkább háttérbe szorul a közösség. Eközben a cigányok társadalmában továbbra is olyan értékek élnek, mint az egymáson mindenáron való segítség, a közösséghez tartozás fontossága, az egymással mindent megosztás szokása. Ezek az elvek, illetve értékek fejeződnek ki azokban a magatartásbeli különbségekben is, melyeket megfigyeltem. Ezekre a közösségi értékekre és még inkább az ezekre épülő szabályokra a többségi társadalom érzéketlen.

A másik, általam fontosnak tartott kérdés a cigányok és nem cigányok egymáshoz való viszonya. Álláspontom szerint ezt a viszonyt sajátos kettősség, vagy inkább ellentmondásosság jellemzi. A cigányok egyfelől tudatában vannak a nem cigányoktól való függőségnek, s annak, hogy ők a társadalom peremén élnek. Jellemző a nem cigányoktól való félelem is. Ez mutatkozik meg abban, hogy nem hagyják egymást egyedül az általuk „legveszélyesebbnek” tartott helyeken – ez a mi esetünkben a bíróságot jelenti. Ugyanakkor szeretik magukat a nem cigányoktól függetlennek feltüntetni, s okosabbnak, eszesebbnek, agyafűrtabbnak tudni. Büszkeséggel tölti el őket, ha sikerül egy nem cigányt rászédni, túljárni az eszén. Tudják, hogy a nem cigányok a hatalmasabbak, gazdagabbak, de ebből valamilyen módon ők is részesedni akarnak. Igyekeznek tehát a maguk javára fordítani a nem cigányokkal való érintkezést.

A cigány jog részletes vizsgálata nem tartozott dolgozatom témájához, ezért csak utalások formájában említettem. Mindazonáltal megállapítható, hogy igenis vannak saját szabályaik, törvényeik, amelyekhez ragaszkodnak. Nem arról van tehát szó, hogy a cigányok nem tisztelik a törvényeket, vagy hogy viselkedésüket a szabályok hiánya, s közösségüket a szabályok tagadása, az „anarchia” jellemezné. A közvéleményben sajnálatos módon ez a sztereotípa uralkodik a cigányokat illetően. Ezzel szemben az a realitás, hogy vannak szabályaik, törvényeik, amelyekhez igazodnak, s amelyek a viselkedésüket irányítják, de ezek mások, a többség számára ismeretlenek. Ez a másfajta (számunkra ismeretlen) „jog” olyan módon biztosítja a cigányoknak a túlélést, hogy a közösségi szellemet, a közösségen belüli kapcsolatokat elsődlegességét, az egymásnak való segítség elvét hangsúlyozza, gyakran az egyén jogaival szemben. A környező jogrenddel való nyílt összeütközés esetén pedig rendszerint ez a jog válik elsődlegessé, uralkodóvá a számukra.

Az, hogy egy sokkal nagyobb hatalommal bíró, gyakran ellenséges érzelmű népesség veszi körül a cigányokat „ostromállapothoz” hasonló érzést kelthet bennük, mint minden hasonló helyzetű csoportban. A Fülöp-szigeteken élő buidok, akiket náluk sokkal hatalmasabb keresztény törzsek vesznek

körül, az osztozás, a kölcsönös segítség ideálját tették kötelezővé maguk között, mintegy védekezéséért (Stewart 1993: 130). Lehet, hogy a cigányok is valamilyen hasonló módon válaszolnak a nem cigányok, a külső világ részéről rájuk nehezedő nyomásra?

Irodalom:

Stewart, Michael Sindair (1993): *Daltestvérek*, Budapest: T-Twins.

Neyrauch, W. O.–Bell, M. A. (1993): Autonomous Lawmaking: The case of the „Gypsies”
In: *The Yale Law Journal*, Vol. 103.